

Архівні матеріали відділення етнології Хорватської академії наук і мистецтв *

Якша Приморац

УДК 025.171:061.12(497.5)

The Croatian ethnology and in folklore studies have arised and function as a part of two institutes – the Croatian Academy of sciences and arts and Matica Croatian.

The perfect structures of Academy and Matica wake developed and provided the first substantial rise in the forming of the Croatian ethnology and folklore studies, the Department of ethnology of the Philosophical faculty in Zagreb, the former Institute of researches of folk lore, presently the Institute of ethnology and in folklore studies in Zagreb, ethnographic museums and collections, and also other important institutes of humanitarian and social disciplines.

The breaking points in their development lies in the last fourth of XIXth century, when both institutes one of their major tasks – to collect as many ethnologic and folk issues as possible.

Keywords: the Croatian ethnology and specialist in folklore, Institute of ethnology and specialist in folklore, institutes of humanitarian and public disciplines.

Hrvatska etnologija i folkloristika rodene su u okrilju dviju institucija, Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Matice hrvatske.

Razvijeni institucijski okviri Akademije i Matice omogućili su prvotni znanstveni uzlet hrvatske etnologije i folkloristike, ali se težište strukovnog razvoja tijekom 20. stoljeća premjestilo u druge znanstvene ustanove, današnji Odsjek za etnologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Institut za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu), etnografske muzeje i zbirke i druge institucije humanističkih i društvenih disciplina.

Prijelomni trenutci u njihovu razvoju odvijali su se u zadnjoj četvrti 19. stoljeća kada su ove institucije postavile kao jedan od svojih važnih zadataka prikupljanje što veće količine etnološkog i folklorističkog gradiva.

Osnovne riječi: hrvatska etnologija i folkloristika, institucije humanističkih i društvenih disciplina, Institut za etnologiju i folkloristiku.

Вступ

Хорватська етнологія і фольклористика зародилися й функціонують на базі двох інституцій – Хорватської академії наук і мистецтв та Матиці хорватської (далі – Академія і Матиця). Переломні моменти в їхньому розвитку припадають на останню чверть XIX ст., коли обидві установи поставили за мету зібрати якомога більше етнографічних і фольклорних матеріалів відповідно до позитивістських орієнтирів у всіх країнах, де проживали хорвати й інші південнослов'янські народи.

Поштовхом до розвитку фольклористики була поява «Заклику до збирання хорватських народних пісень», опублікована 1877 року з ініціативи священника Міховіла Павлиновича. Початки фіксації фольклорно-етнографічних матеріалів на хорватському просторі сягають 1813 року, коли загребський єпископ Максиміліан Врховац висловив думку про доцільність і важливість такої праці. Важливою подією наприкінці XIX ст. для етнологічної та фольклористичної науки було формування першого етнографічного видання – «Збірника на базі матеріалів традиційної літератури 1888 року»¹, який має назву «Odbor za narodni život i običaj» (далі – ONŽO) («Підбір матеріалів з народного життя і звичаїв»; далі – ПНЖЗ). Цікаво, що в цьому самому році (1896) вийшов друком перший випуск академічного видання під назвою «Zbornik za narodni život i običaj» (далі – ZNŽO) («Збірка матеріалів з народного життя і звичаїв»; далі – ЗНЖЗ) і перший випуск «Хорватських народних пісень» Матиці [17, s. 9–12; 20, s. 61, 62, 67]. Ці праці

заклали фундамент для розвитку хорватської етнології та фольклористики. У 1897 році Антун Радич, упорядник і редактор другого номера зазначеного видання, надрукував передмову під назвою «Osnova za sabiranje i proučavanje grade o narodnom životu» (далі – «Osnova») («Основні відомості про збирання і вивчення реалій з народного життя»; далі – «Osnova») [24], вихід якої можна вважати завершальним етапом у формуванні сучасної хорватської етнологічної науки [25, s. 68]. Про погляди А. Радича та реалізацію його проекту написано чимало наукових розвідок, з архіву відділення етнології Хорватської академії наук і мистецтв (ХАНМ) видано низку монографій.

Розвинуті структури інституцій Академії та Матиці забезпечили перший крок на шляху до формування хорватської науки, появу кафедри (теперішнього відділення етнології філософського факультету в Загребі), Інституту досліджень народної творчості (нині – Інститут етнології і фольклористики) (далі – Інститут), етнографічних музеїв і збірок, а також інших важливих підрозділів з гуманітарних і суспільних дисциплін.

Головним осередком хорватської етнології від її заснування до міжвоєнного періоду була Академічна етнологічна комісія [2, s. 352–355]. Її діяльність кінця XIX – першої половини XX ст. була досить успішною завдяки плідній праці доктора Антуна Радича й академіка Драгутина Боранича. У повоєнні роки (до 1962 р.) ПНЖЗ функціонував під керівництвом академіка Бранимира Гушича як координаційна рада міжінсти-

* Стаття є скороченою версією тексту під такою самою назвою, що вийшов друком у 2010 році в «Zborniku za narodni život i običaj» («Збірці матеріалів з народного життя і звичаїв»).

тутської співпраці і був одним з основних етнологічних центрів, на який покладалося відповідальне завдання – налагодження системної етнологічної та фольклористичної діяльності, що базувалася на позитивістських засадах і спрямовувалася на дослідницьку роботу в регіонах, що постраждали під час війни, а також на необхідність у зміцненні старих і новостворених етнологічних наукових установ [7, s. 79, 82, 83, 85]. У період від 1962 року й до воєнних 1990-х академічна установа та її колектив, зокрема Мар'яна Гушич, Весна Чулинович-Константинович, Мірко Маркович і Зоріца Шимунович-Петрич, частково займалися опрацюванням архівних матеріалів ПНЖЗ, завдяки чому було опубліковано низку праць з етнології, антропології, присвячених звичаям та обрядам, народним проміслам і ремеслам, сакральному мистецтву. Упродовж 1980–1992 років колективом установи під керівництвом академіка Андре Мохоровичича було підготовлено проект «*Život i tradicijska kultura Hrvata*» («Життя і традиційна культура хорватів»).

Науковий проект: Етнологічна і фольклористична діяльність ХАНМ

У 1980-х роках, а особливо в 1990-х, у період національного й культурного занепаду посилювався інтерес дослідників до вивчення та збереження матеріальних і духовних цінностей. У зазначений період науковці Інституту почали ґрунтовно аналізувати вагомість і значення більшості виданих і невиданих досі фольклористичних досліджень ПНЖЗ [18, s. 88, 89]. У середині 1990-х років за сприяння Тані Перич-Полоньо відновлено проект Матиці під назвою «*Hrvatske narodne pjesme*» («Хорватські народні пісні»), куди ввійшли численні збірки фольклорних матеріалів, переважно антологій, що зберігалися в архіві ПНЖЗ [15, s. 46; 19]. Науковий проект «*Genološki aspekti folkloristike*» («Генологічні аспекти фольклористики») 1996 року під керівництвом Матиці передував створенню нового спільного проекту Академії та Інституту. Члени Академії та її співробітники, зокрема тодішній голова ПНЖЗ і керівник відділення етнології академік А. Мохоровичич, сприяли залученню до роботи молодих і перспективних науковців. Основне завдання проекту – урятувати від небуття дослідження в галузі хорватської етнології та фольклористики, задокументувати й представити громадськості.

У 2002 році відділення етнології модернізовано. До спільного проекту Академії та Інституту під назвою «*Etnološka i folkloristička grada HAZU: zaštita/obrada i kritičko objavljivanje*» («Етнологічна і фольклористична діяльність ХАНМ: становлення, збереження і критичний огляд») було залучено асистентів Якшу Примораца, Луку Шешо й Івана Полоньо, а також наукового співробітника Клементину Батіну; проект очолила академік Майя Бошкович-Стулли й координатор Таня Перич-Полоньо. У ході роботи над відновленням, документуванням і виданням праць визначалися як творчі зацікавлення, так і напрями фахових розробок дослідників: Я. Приморац – етномузикологія та історія; Л. Шешо –

антропологія релігії і традиційні вірування; І. Полоньо – антропологія дитинства; К. Батіна – геритологія.

У 2010 році побачив світ детальний документальний огляд архівних матеріалів відділення в «*Zborniku za narodni život i običaje*» («Збірці матеріалів з народного життя і звичаїв») [1].

Нині архів відділення етнології нараховує п'ять колекцій: «*Zbirka Matice hrvatske*» («Збірка Матиці хорватської»), «*Stara zbirka*» («Стара збірка»), «*Nova zbirka*» («Нова збірка»), «*Zbirka korespondencije*» («Збірка кореспонденції») і «*Zbirka fotografija*» («Збірка світлин»). У цій статті розглянемо перші три.

«Збірка Матиці хорватської»

«*Zbirka Matice hrvatske*» («Збірка Матиці хорватської») – найстаріша архівна колекція у відділенні. У 1951 році Матиця передала на зберігання Академії колекцію рукописів народних пісень та інших фольклорних матеріалів, зібраних переважно в середині та останній чверті XIX ст. Ця колекція вважається найбагатшою в Хорватії та однією з найповніших на території Середньої та Південно-Східної Європи [20, s. 66, 67]. Вона лише частково опублікована як серійне видання у вигляді десяти антологій: «*Hrvatske narodne pjesme*» («Хорватські народні пісні») (1896–1942).

Записи збірок фольклорних матеріалів Матиці останніх десятиліть XIX ст. походять з Хорватії, Боснії та Герцеговини. Найбільші з них, що нараховують сорок вісім пісень, беруть свій початок з Боснії та Герцеговини, сорок чотири – з хорватських регіонів Далматинського узбережжя. Частина матеріалів (шість рукописів), що ввійшли до збірки, зібрано на Боку Которському узбережжі Чорногорії, яка в ті часи була частиною Далмації. Боснійсько-герцеговинський рукопис складається із сімнадцяти збірок пісень боснійсько-мусульманського циклу віршів-десетерців. Наступні тридцять сім рукописів походять з хорватських регіонів Славонії. Незважаючи на менші розміри цього регіону, вісімнадцять зі згаданих вище рукописів зібрано в гірських місцевостях Хорватії (Ліка, Кордун, Бановина, Гірський Котор і Жумберак). Показовим є те, що тільки двадцять вісім рукописів запозичено з кайкавських територій на Північному Заході, істотно перенаселених і найближчих до Загреба, водночас лише дев'ять рукописів написано в таких регіонах Хорватії, як Істрія і Кварнерське узбережжя.

Аналіз регіональних особливостей рукописів демонструє і деякі географічні ознаки програм Матиці в контексті тодішніх національних і культурних процесів. Інтеграційні напрями хорватського народного відродження середини XIX ст. мали найбільший вплив на регіони Банської Хорватії, Славонії та Воєводини, у яких поширилися романтичні віяння стосовно збирання фольклорного матеріалу («народного блага»), що від часу заснування (1842) здійснювала Матиця іллірська (з 1874 р. – Матиця хорватська) [2, s. 347–350]. Це промовисто демонструють матеріали з колекції Матиці, зібрані до 1877 року. Більшість записів з Північної Хорватії пов'язано з процесами національного відродження. До фольклорно-етнографічного матеріалу належать не

лише пісенні тексти, народна проза, прислів'я і приказки, описи звичаїв та обрядів, але й авторські пісні, кореспонденція, інформація із часописів і газет, що свідчить про відсутність чітких вимог щодо впорядкування народознавчих матеріалів [3, s. 81].

Ще до появи заклику Матиці (1877) щодо необхідності збирання усної народної творчості та підготовки фольклористичного проекту відбувається активна діяльність священика М. Павлиновича, вождя хорватського народного відродження в Далмації, і Луки Мар'яновича, які в 1860–1870-х роках записували пісні в Ліці й Боснійському краю [20, s. 52]. У наступні п'ятнадцять років також зібрано значну кількість матеріалів з Далмації, Боснії та Герцеговини, що ввійшли до колекції Матиці, причину цього варто шукати в політичних і культурних чинниках того часу. Члени загребського товариства Матиці відчували істотну потребу у зближенні та співпраці з просвітниками Далмації, Боснії та Герцеговини [10, s. 530–532, 536]. Унаслідок цього почав інтенсивно зростати інтерес до значної за обсягом усної поезії, написаної десетерцем (десятим розміром вірша), яка найяскравіше була представлена саме в цих регіонах, а також на західних гірських територіях Хорватії. Окрім того, при збиранні матеріалу не вилучалися пісенні тексти інших етносів: сербів, боснійців, румунів тощо. Завдяки зусиллям Л. Мар'яновича підготовлено масштабну збірку боснійських народних пісень [16], яку вивчали різні закордонні дослідники, серед них істотно вирізняється постать відомого американського гомеролога Альберта Б. Лорда. У 1963–1964 роках він разом з Давидом Е. Бінумом досліджував «Zbirku Matice hrvatske» («Збірку Матиці хорватської»), частину матеріалів якої знято на мікрофільми, що зберігаються в Гарвардському університеті.

«Стара збірка»

До «Stare zbirke» («Старої збірки») увійшли рукописні матеріали, зібрані впродовж досить тривалого часу – від останнього десятиліття XIX ст. до кінця Другої світової війни. Це період найважливіших подій, вагомих змін у політичному й суспільному житті, а також в етнологічних напрямках і методах дослідження, що вплинули на тематичний характер і багатство фіксованих матеріалів. Своєрідним взірцем для дослідників була схоластична концепція «Osnove» («Основи») А. Радича, спрямована на збирання народних пам'яток. На відміну від Матиці, акція Академії охопила всі південнослов'янські території, сконцентрувавши свою працю на хорватських землях. Лише окремі матеріали «Старої збірки» були частково опубліковані в старих виданнях «ZNŽO» («ЗНЖЗ»). Решту матеріалу запозичено з відомого Радичевого етнографічного джерела – «Основи».

Етнологічний проект А. Радича (1897–1902)

З приходом засновника хорватської етнології А. Радича на місце редактора «Zbornika za narodni život i običaje» («Збірки матеріалів з народного життя та звичаїв») (1897) відбулися радикальні зміни в діяльності ПНЖЗ. До 1902 року А. Радич вів активну переписку й

особисто спілкувався з особами і представниками суспільних установ (близько 800), зацікавленими дослідженням матеріальної та духовної культури свого народу. До збирацької роботи залучалися відомі постаті, діячі хорватської та європейської науки, культури й політики, а також значна кількість аматорів: маловідомі сільські й міські вчителі, священики, освічені селяни та ін. Більшість зацікавлених осіб походила з Хорватії, хоча були й представники з Боснії, Герцеговини, Словенії, Чорногорії, Сербії, Македонії та Болгарії, оскільки академічний проект мав важливе значення для всіх південних слов'ян. Масштабний проект вивчення народної культури й суспільства А. Радича базувався на ідеях, репрезентованих в «Основах», а також на інтелектуальних здібностях, майстерності, ерудиції та політичних уподобаннях автора. Діяльність «Основи» була суголосною з тодішніми позитивістськими науковими течіями в Європі, проте в деяких відношеннях випереджала свій час. А. Радич довіряв етнографічну роботу не лише освіченим фахівцям, але й усім зацікавленим письмовним особам. Він поставив перед собою завдання – якнайповніше описати життя краю та відповісти водночас на ті питання, які порушувала перед читачами «Основа», беручи до уваги говіркові особливості кожної місцевості. Прагнучи, щоб представники однієї спільноти описували своє життя, А. Радич користувався досить відомою антропологічною методикою «критичного перегляду» («participant observation») [2, s. 351]. У період його діяльності в ПНЖЗ зібрано значну кількість етнографічних і фольклорних відомостей. Із загального переліку надзвичайно вирізняється матеріал «Основи», адже дослідники консульгувалися з А. Радичем, детально опрацьовували тематику, порушену в «Основах», висловлюючи власні міркування щодо різноманітних явищ, зафіксованих у суспільному середовищі. Таким чином, при підготовці етнографічних матеріалів і користуванні специфічним «радичевським» способом урахувалася власна позиція суб'єкта дослідження, що в тодішній позитивістській етнології не було поширено. Діяльність «Основи» й поява етнологічних монографій, підготовлених під її керівництвом, високо оцінені в сучасній науці [16; 21]. Другою позитивною характеристикою фольклорно-етнографічних матеріалів є їхній історіографічний аспект. Багато рукописів написано в обмеженому часовому проміжку останнього десятиліття XIX ст. – перших двох XX ст. Вирізняються вони підкресленою позитивістською документальністю й винятковою достовірністю та специфічним стилістичним способом написання, який бере свій початок з теоретико-методологічної бази А. Радича, демонструючи на різних рівнях мікроаспекти тодішніх суспільних відносин (класових, сімейних, часових, етнічних, релігійних тощо), а також характерні особливості наукового підходу соратників А. Радича – професійних і непрофесійних (учителів, священиків, чиновників, землеробів, військових і т. д.), локальні та міжетнічні взаємини й багато інших суспільних явищ.

А. Радич упродовж свого перебування в ПНЖЗ видав і декілька монументальних етнологічних монографій у ЗНЖЗ, що й до сьогодні залишаються важливими набутка-

ми хорватської науки. Після виходу А. Радича з ПНЖЗ його діяльність продовжив Д. Боранич, який видавав матеріали, підготовлені попередником у ЗНЖЗ, аж до 1940 року. Окремі з них вийшли друком після 1945 року і продовжують публікуватися нині в різних виданнях. Проте значна частина матеріалів ще чекає на свого видавця.

Діяльність Д. Боранича в ПНЖЗ (1902–1955)

Після А. Радича ЗНЖЗ очолив академік, професор університету Д. Боранич, який більше 50 років брав активну участь у функціонуванні ПНЖЗ. Його інтерес до етнології та фольклористики, відповідно до тодішніх наукових орієнтирів, спрямовано на мовні питання, проте варто зауважити, що його етнологічна діяльність ще й досі недостатньо вивчена [17, s. 32; 23, s. 151].

Період діяльності Д. Боранича в ПНЖЗ може слугувати і при аналізі матеріалів «Старої збірки» та листів «Збірки кореспонденції», що вийшли друком у ЗНЖЗ. Дослідивши його збирацьку й редакторську роботу, можна стверджувати, що за своїми методологічними переконаннями Д. Боранич залишався вірним ідеям «Основи» часів А. Радича й не сформував глибшу, ніж його попередник, етнологічну теоретичну базу. Постійна нестача коштів і фахівців-етнологів призвела до того, що Д. Боранич разом з матеріалами, підготовленими для «Основи», залучав до видань також відомості й розвідки з інших дисциплін і друкував їх у ЗНЖЗ, чим істотно знизив значення етнологічної діяльності ПНЖЗ [23, s. 150–152]. Негативною особливістю етнографічної діяльності Д. Боранича можна вважати той факт, що в 30-х роках ХХ ст. у ЗНЖЗ друкувалися переважно різноманітні короткі, тематично й регіонально непов'язані між собою матеріали, які значною мірою нівелювали етнологічні здобутки А. Радича. Позитивним у діяльності Д. Боранича є те, що впродовж перших чотирьох десятиліть ХХ ст. він активно співпрацював з багатьма збирачами. Результатом цього активного співробітництва стала значна кількість кваліфікованих монографій, підготовлених для «Основи», деякі з яких Д. Боранич устиг видати друком у ЗНЖЗ.

«Нова збірка»

«Nova zbirka» («Нова збірка») демонструє діяльність ПНЖЗ від закінчення Другої світової війни до найновіших часів, а також і всю діяльність академічного етнологічного центру (нині – відділення етнології, засноване 1962 р.). Теоретичні й методологічні напрями в етнологічній і фольклористичній діяльності ПНЖЗ у другій половині ХХ ст. й пізніше наближаються до позитивізму. Проте вже існувала потреба в пошуку нових дослідницьких методів і напрямів, більше не з'являлися монографії, які б висвітлювали локальні й регіональні особливості того чи іншого регіону, окрім невеликих за обсягом робіт, у яких опрацьовувалися менш масштабні теми [18, s. 30, 32]. До роботи у ПНЖЗ до 1960 року залучено доктора Мілована Гавацці, керівника відділення етнології філософського факультету, який був основним зачинателем і представником так званого культурно-історичного методу, що домінував тоді в етнологічній теорії та практиці в Хорватії. Метод М. Гавацці близький до шкіл певних культурних кіл

(«Kulturkreis»), учення яких були досить впливовими в культурній антропології першої половини ХХ ст. [18, s. 30–33]. Завдання стосовно збирання матеріалів надалі залишалося проблематичним. Діяльність оновленої ПНЖЗ з 1948 року здійснювалася під керівництвом академіка Б. Гушича в чотирьох секційних напрямках: антропо-географічному (керівник – Іво Рубич), етнологічному (культурно-історичні розробки з аналізом переважно матеріальної культури під керівництвом М. Гушич), етно-музикологічному (керівник – Вінко Жганец) і фольклористичному (керівник – Анте Мартинович).

Інтенсивні ґрунтовні дослідження 1940–1950-х років увінчалися появою численних рукописів з фольклорно-етнографічним матеріалом. З 1963 року збір відомостей і наукові розробки здійснювалися в межах етнологічного відділу, директиви щодо ходу роботи отримували від ПНЖЗ. Його основна публікація, ЗНЖЗ, від 1960-х років і донині виходила в різні часові проміжки. У «Новій збірці» зберігалися рукописи, підготовлені для ЗНЖЗ, і ненадруковані рукописи, які ПНЖЗ уважав цінними й викупував у автора.

До «Нової збірки» ПНЖЗ потрапляли невеликі за обсягом етнологічні праці матеріальної та духовної культури, зокрема з етномузикології. Через це в «Новій збірці», як і в «Старій збірці», з'являються рукописи з різних суспільних дисциплін: історії, етнології, антропогеографії, етномедицини, діалектології та бібліографії, що відображало тодішню мультидисциплінарну концепцію ПНЖЗ. У ній, між іншим, збережено й декілька етнографічних рукописів, за методикою близьких до «Основи».

Співпраця ПНЖЗ та Інституту народної творчості під керівництвом В. Жганеца об'єднала фахівців, які з кінця 1940-х – початку 1960-х років систематично проводили фольклорні й етномузикологічні дослідження в різних регіонах. Було підготовлено мелографічні знімки й розвідки на хорватських територіях, а також серед хорватів Воєводини, Угорщини, а також угорців у Славонії. Однотомці й помічники В. Жганеца передали до архіву Інституту музичні нотатки й один рукописний примірник нових записів, а другий – до архіву ПНЖЗ. Збережено 27 таких нотних рукописів у «Новій збірці». Водночас В. Жганец видавав і власні етномузикологічні монографії з окремих регіонів Північно-Західної Хорватії (Міжмур'є, Загір'є, Подравіна) в академічному «Zborniku jugoslavenskih narodnih porjevak» («Збірці південнослов'янських народних заспівів»).

Майбутні дослідження

Перш ніж перейти до розповіді про архівні матеріали в нинішньому академічному відділенні етнології, треба насамперед вирішити, наскільки важливими вони є для сучасної етнології та інших дисциплін. Матеріал охоплює чимало наукових сфер і методологічних підходів. У ньому виділяють етнографічні відомості, підготовлені згідно з орієнтирами «Основи» А. Радича й фольклорними даними, зібраними відповідно до розробок Матиці хорватської та ПНЖЗ у ХІХ–ХХ ст. У попередніх розділах статті визначено позитивні та негативні особливості

матеріалів, тому не вважаємо за потрібне повертатися знову до вже згаданих негативних ознак. У сучасних розробках дослідники дійшли висновку, що матеріал для «Основи» містить численні огріхи при зображенні народного життя і звичаїв. Проблема в основному полягає в позитивістських теоретичному й методологічному підходах, при яких у специфічний спосіб, на сьогодні вже практично не дієвий, вирішено проблему етнографічної об'єктивності, а також у практичних недоліках текстів, підготовлених дослідниками-аматорами [28; 21; 22, s. 69–79, 229–231]. Така сама ситуація і з фольклорним матеріалом. При записуванні текстів дослідники, вивчаючи їхню функціонування в певному осередку, уважали за потрібне ретельно їх редагувати й «покрасувати», що істотно змінювало його справжній, первинний вигляд у момент підготовки [20, s. 67–70; 15].

У матеріалі відділення етнології ХАНМ здебільшого описано культуру значних територій і зрідка – культурні здобутки малих урбаністичних середовищ. Тут ідеться про культуру, яку сучасні хорватські етнологи зазвичай називають традиційною і яка постійно зазнає значних змін унаслідок процесів модернізації та урбанізації з кінця XIX – упродовж XX ст. Автори етнологічних монографій неодноразово описували здобутки культури в коротких або триваліших часових проміжках. Але вони вже в момент написання чи після завершення дослідження усвідомлювали, що ця локальна культура швидко змінюється, а численні її елементи, окрім звичаїв, пісень і обрядів, відходять з повсякденної живої практики. Етнологи, використовуючи власні професійні навички, доходять висновку, що традиційна культура під впливом сучасної урбаністичної культури зникає назавжди. Так, етнологічні й фольклористичні матеріали, що зберігаються в архіві ПНЖЗ, упродовж кількох десятиліть чи навіть років після своєї появи стають «класичним» історичним матеріалом, оскільки в них описано елементи народної культури, які, безсумнівно, належать минулому. Традиційна культура села вже при А. Радичу була поділена на народну й «домашню», власну та місцеву на протилежну урбаністичній культурі, яка часто запозичувалася й перебувала постійного розмежування, а подекуди – об'єднання з метою кристалізації тих категорій, які ми зараховуємо до засад національної ідентичності в XX ст., та таких, що потребують своєрідного захисту, скажімо, навіть «порятунку від зникнення», оскільки в них, на думку багатьох представників суспільної еліти, слід шукати корені національної ідентичності. Значна кількість хорватських етнологів перебрала на себе функції «захисників», а це, у свою чергу, підтримала й визнала громадськість.

Хорватська етнологія після Другої світової війни базувалася на досягненнях своїх попередників і зазнавала впливу у вигляді різних елементів локальної традиційної культури. Саме такими засадами керувалася цілісна культурно-історична етнологічна школа, яку очолювали М. Гавацці й Бранимир Братанич, подібні дослідження до 1960–1970-х років здійснювали й хорватські фольклористи. Від літніх людей, які проживають у сільській місцевості, варто було отримати якомога більше відомостей з їхніх спогадів про стан локальної традиційної культури і на

базі цих фактів спробувати в письмовому вигляді відновити, реконструювати її «передіндустріальний» стан. До того ж етнологи, котрі належали до культурно-історичної етнологічної школи, часто не ставили перед собою таке природне завдання, як змістити цю «реконструкцію культури» в потрібний конкретний історично-часовий контекст. Побутувало переконання, що передіндустріальна культура, переважно неписьменна, є статистичнішою, ніж індустріалізована, а відтак і зазнавала неістотних змін упродовж століть. Так, існувала думка, що традиційні народні вироби й звичаї, які в одному місці чи на одній території зафіксовано у XX ст., також були в схожому форматі вже у XVIII ст., а можливо, і ще раніше – за часів переселення слов'ян у ранньому середньовіччі, у добу Іллірії, за часів римлян тощо [8; 9, s. 24, 25; 4; 5]. Така методологія, сформована з позицій історичної науки, зазнала істотної критики, оскільки серед етнологів культурно-історичного напрямку найчастіше не існувало сформованого критичного ставлення до своїх історичних джерел та історіографічних показників. Через це чимало запропонованих ними висновків можна вважати недоведеними з історичного погляду чи недостатньо аргументованими через певні маніпуляційні дії з історичними джерелами.

З іншого боку, більшість фахівців з Інституту етнології і фольклористики тяжіла до модернізації етнологічної науки вже від 1960-х років включно. До того ж сучасна етнологія вимагає дослідження тих цікавих реалій, що їх репрезентує. Але розробки в галузі історії актуальні й у наші дні для значної частини інститутських та інших етнологів, які впродовж останніх чотирьох десятиліть XX ст. прийняли для себе рішення «йти в ногу» зі світовими трендами в етнології, а також у культурній антропології. У виданні Інституту «Narodna umjetnost» («Народна творчість») упродовж 1968–1981 років вийшли друком чотири монографії, присвячені таким регіонам, як Сінський край, передмістя Нижньої стубіци, острови Брач і Зларин, які з інтердисциплінарних позицій з'єднали істориків, етнологів і фольклористів. У 1980-х роках з'явився застій у цій дослідницькій практиці. Між іншим, від початку 1990-х років колектив етнологів з Інституту продовжив підготовку тематичних і регіональних монографій щодо хорватської традиційної культури від другої половини XIX – до першої половини XX ст. Подібними дослідженнями займалися й етнологи з інших інститутів. Така форма аналізу нині плідна, оскільки в минулому була підготовлена достатня кількість монографій з оглядом, що має на меті синтезувати реалії традиційної культури. Кілька синтетичних монографій, які нещодавно опубліковано під керівництвом Інституту, значною мірою базуються на матеріалі із ЗНЖЗ [26, s. 110–112; 6].

Інтерес до традиційної хорватської культури в XIX–XX ст. не може обмежуватися лише згаданими етнологічними та фольклористичними здобутками. Із нинішньої перспективи така тематика може повноправно функціонувати як частина національної культурної історії, проте йдеться про колишню культуру нижчих верств населення. Отже, вона поступово зникає з кола нових інтересів етнологів, до неї більше схиляються дослідники історії культури, особливо ті, які близькі «новій історії» – школі

Брауделя з вивчення мікроісторії та дослідження питань історії менталітету, історичної антропології, екоісторії та схожих субдисциплінарних напрямів [11, s. 77–85]. В останні десятиріччя хорватські історики почали інтенсивно займатися дослідженнями з повсякденного життя різноманітних локальних середовищ. На сьогодні є лише поодинокі історичні праці подібного типу, проте вони датуються кінцем XIX – першою половиною XX ст. Архівні матеріали, які містяться в Академічному відділенні етнології, – найкраще джерело для таких мікроісторичних розвідок. Попри всі перераховані недоліки, вони насамперед мають незаперечну документальну цінність. Щодо мікроісторичного аналізу, то було б ідеально, якби виходила друком більша кількість етнологічних монографій

різних авторів з одного місця проживання – авторів-інсайдерів. Адже через штучне комбінування різних типів історичних джерел можна досягти помітних результатів у майбутніх дослідженнях. Серед етнологічних, фольклористичних та історичних розвідок можна залучити й ці архівні матеріали для різних інтердисциплінарних студій. Такі документи зацікавлять фахівців з історії народної медицини, технологів і представників інших галузей науки. Але в етнологічному та фольклористичному сенсі вони й надалі зберігають, окрім усього іншого, антропологічну цінність, тому завдання оприлюднення цього матеріалу – один з найважливіших складників майбутніх проектів, які має на меті реалізувати академічне відділення етнології.

Примітки

¹ Значну частину інформації про історичну етнологію та етнологічні інституції в Хорватській академії наук і мистецтв було запозичено з її часопису «Ljetopis» («Літопис»), що систематично виходить друком з 1877 року.

Література

1. *Batina K., Marković J., Polonijo I., Primorac J., Šešo L.* Dokumentacijski pregled arhivskog gradiva Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti // Zbornik za narodni život i običaje. – 2010. – N 55. – S. 45–65.
2. *Belaj V.* Povijest etnološke misli u Hrvata // Etnografija. Svagdan i blagdan hrvatskoga puka / ur. J. Čapo-Žmegač i dr. – Zagreb : Matica hrvatska, 1998. – S. 337–357.
3. *Bošković-Stulli M.* Usmena književnost nekad i danas. – Beograd : Prosveta, 1983.
4. *Bratanić B.* Uz problem doseljavanja južnih Slavena. Nekoliko etnografsko-leksičkih činjenica // Zbornik radova. – Zagreb : Sveučilište u Zagrebu, 1951. – N 1. – S. 221–250.
5. *Bratanić B.* Nešto o starosti pluga kod Slavena. Uspomeni Lubora Niederlea (1865–1944) // Zbornik radova. – Zagreb : Sveučilište u Zagrebu, 1954. – N 1. – S. 277–306.
6. *Čapo-Žmegač J.* Antun Radić i suvremena etnološka istraživanja // Narodna umjetnost. – 1997. – N 34/2. – S. 9–33.
7. *Čulinović-Konstantinović V.* Historijski prikaz etnoloških istraživanja i interesa za narodnu kulturu u Hrvatskoj // Etnološka tribina. – 1979. – N 2. – S. 67–88.
8. *Gavazzi M.* Novije činjenice za dokaz opstojanja zadruga u doba slavenske zajednice // Etnološki pregled. – 1963. – N 5. – S. 23–32.
9. *Gavazzi M.* Put znanstvenoga razvoja – misli, metode i iskustva // Studia ethnologica Croatica. – 1995–1996. – N 7/8. – S. 23–26.
10. *Gross M., Szabo A.* Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća. – Zagreb : Globus, 1992.
11. *Gross M.* Susret historije i antropologije // Narodna umjetnost. – 1996. – N 33/2. – S. 71–86.
12. *Hrvatske narodne pjesme. Junačke pjesme / ur. I. Broz, S. Bosanac.* – Zagreb : Matica hrvatska, 1896. – Kn. 1.
13. *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha / ur. Z. Vitez, A. Muraj.* – Zagreb : Barbat i Galerija Klovičevi dvori, 2001.
14. *Etnografija. Svagdan i blagdan hrvatskoga puka / ur. J. Čapo-Žmegač i dr.* – Zagreb : Matica hrvatska, 1998.
15. *Jambrešić-Kirin R.* O višedisciplinarnim uporištima hrvatske folkloristike na rubovima stoljeća // Narodna umjetnost. – 1997. – N 34/2. – S. 45–77.
16. *Marjanović L.* Predgovor // Hrvatske narodne pjesme. Junačke pjesme (muhamedovske). – Zagreb : Matica hrvatska, 1898. – Kn. 3.
17. *Marković M.* Osvrt na stogodišnji rad Odbora za narodni život i običaje // Spomen-spis povodom obilježavanja stogodišnjice postojanja i rada Odbora za narodni život i običaje Južnih Slavena u sastavu Jugoslavenske akademije 1888–1988. – Zagreb : JAZU, 1988. – S. 5–35.
18. *Marks L., Lozica I.* Finitis decem lustris. Pola stoljeća folklorističkih (filoloških, etnoteatroloških i njima srodnih) istraživanja u Institutu // Narodna umjetnost. – 1998. – N 35/2. – S. 67–101.
19. *Murat A.* Narodne pjesme iz Luke na Šipanu / ur. T. Perić-Polonijo. – Zagreb : Matica, 1996.
20. *Perić-Polonijo T.* V krogu stoletnikov. Dve oporišči hrvatske folkloristike // Tradiciones. – 1995. – N 24. – S. 61–71.
21. *Prica I.* The Full Circle of the Century: Ethnographic Realism in Croatian Ethnology of the Late Nineteenth and the Late Twentieth Centuries // Narodna umjetnost. – 1996. – N 33/2. – P. 265–283.
22. *Prica I.* Mala europska etnologija. – Zagreb : Golden marketing, 2001.
23. *Primorac J.* Etnološka građa iz Istre, Kvarnerskog primorja i otoka i Gorskog kotara u Arhivu Odbora za narodni život i običaje HAZU // Rijeka. – 2004. – N 9/2. – S. 147–158.
24. *Radić A.* Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu // Zbornik za narodni život i običaje. – 1897. – N 2. – S. 1–90.
25. *Rihtman-Auguštin D.* Struktura tradicijskog mišljenja. – Zagreb : Školska knjiga, 1984.
26. *Rihtman-Auguštin D., Muraj A.* Prvih pedeset godina etnološke misli u Institutu // Narodna umjetnost. – 1998. – N 35/2. – S. 103–124.
27. *Tanahna galija: antologija usmene lirike iz Dalmacije / od. i ur. T. Perić-Polonijo.* – Split : Književni krug, 1996.
28. *Vodopija M.* Radićeva «Osnova» i narodni život danas // Etnološki pregled. – 1977. – N 14. – S. 71–74.
29. *Zbornik za narodni život i običaje / prir. T. Perić-Polonijo.* – Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2010. – Kn. 55. – S. 9–37.

Переклад з хорватської Мирослави Карацуби